

Zofia Duniewska

EWOLUCJA PRAWNEGO POJĘCIA RZEMIOSŁA

I. WIELOZNACZNOŚĆ POJĘCIA RZEMIOSŁA

Rozważania na temat kształtowania się prawnego pojęcia rzemiosła rozpocząć należy od przybliżenia samego terminu „rzemiosło”. Termin ten, choć mogłoby się wydawać znany i zrozumiały dla każdego, nie jest jednoznaczny. W licznych opracowaniach, nie tylko o charakterze prawniczym, spotykamy się z tym określeniem.

Ustalenie adekwatnej treści pojęcia rzemiosła nie jest łatwe, zważywszy choćby na jego zmienność w czasie oraz interdyscyplinarny charakter. Znaczenie wiązane z tym terminem na przestrzeni lat zmieniło się wraz z ewolucją roli, jaką w danym okresie przypisywano rzemiosłu. Istotnym wyznacznikiem kształtu tego pojęcia jest także sfera zainteresowań i cel, jaki zamierza osiągnąć autor konkretnej definicji. Dodatkową trudność przy próbie syntetycznego ujęcia tego określenia stwarza fakt łączenia wielokrotnie z tym terminem diametralnie różnych znaczeń. Przykładowo E. Tuchfeld zwraca uwagę na możliwość utożsamiania rzemiosła z: zawodem, systemem produkcji, formą samoistnego zakładu, działem gospodarki czy warstwą społeczną¹.

Rzemiosło łączone jest też z pracą, zajęciem wytwarzającym przedmioty użytku codziennego ręcznie lub przy pomocy najprostszych narzędzi. Pojęcie to obejmuje zarówno przemysł ręczny, domowy, jak i rękodzielnictwo².

Tradycyjnie rzemiosło rozumiane jest jako drobna działalność gospodarcza prowadzona w niewielkich warsztatach przez ich właścicieli

¹ Podaję za W. Iwaszkiewiczem, *Przemiany rzemiosła w Polsce Ludowej w latach 1945—1960*, Warszawa 1965, s. 14—15. Podobnie Z. Ehenberg, *Istota-ustrój-granice gospodarcze i społeczne rzemiosła*, Warszawa 1938, s. 7, 9, 10, 22.

² *Podręczny słownik języka polskiego*, Warszawa 1958, s. 303.

i ewentualnie kilku zatrudnionych przez nich pracowników, opierająca się głównie na ręcznej technice wytwarzania³.

Przy ustalaniu prawnego pojęcia rzemiosła podstawowym wyznacznikiem — ze zrozumiałych względów — są obowiązujące na danym terenie i w określonym czasie przepisy prawa. Warto zauważyć, że w wielu krajach w ogóle zrezygnowano z legalnej definicji rzemiosła. Regulacje innych krajów, wprowadzające to pojęcie, istotnie różnią się między sobą⁴.

Prawne określenie rzemiosła na gruncie prawa polskiego ewoluowało łącznie ze zmieniającymi się w tym zakresie przepisami prawa. Treści związane z tym terminem wskazywały wyraźnie na rolę, jaką w danym czasie przypisywano rzemiosłu. Ujęty w ramy prawa kształt tego pojęcia przybierał różną postać, będącą zresztą wyrazem polityki państwa wobec sektora prywatnego.

II. POJĘCIE RZEMIOSŁA W ŚWIELE PRZEPISÓW OBOWIĄZUJĄCYCH W LATACH 1945—1972

Przez wiele lat po II wojnie światowej kwestie związane z prowadzeniem rzemiosła normowały przepisy przedwojennego, kilkakrotnie nowelizowanego prawa przemysłowego⁵. Regulacja ta, jak twierdzi T. Bigo, należąca do epoki zmierzchu skrajnego liberalizmu ekonomicznego⁶, była pierwszą polską kodyfikacją przepisów dotyczących prowadzenia przemysłu. W rozporządzeniu tym nie znajdziemy postanowienia, definiującego w sposób kompleksowy pojęcia rzemiosła⁷. Do ustalenia

³ Podobnie M. Horn, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski*, t. II, Warszawa 1981, s. 233 oraz A. Stelmachowski, *Instytucje administracyjno-prawne reglamentacji gospodarki nieuspołecznionej*, [w:] *System prawa administracyjnego*, red. T. Rabska, t. IV, Wrocław 1980, s. 570; por. też definicje zawarte w: *Encyklopedia powszechna S. Orgelbrandta*, Warszawa 1912, s. 199; *Encyklopedia*, red. S. Lam, t. IV, Warszawa 1928, s. 1014 oraz definicje zamieszczone w pracach: Z. Judyckiego, *Zagadnienia strukturalno-organizacyjne współczesnego gospodarstwa narodowego Polski*, Częstochowa 1947, s. 97; F. Wiśniewskiego, *Rzemiosło indywidualne w dwudziestolecie Polski Ludowej*, Poznań 1964, s. 21—22; Iwaszkiewicza, *op. cit.*, s. 22; C. Niewadzi, *Polityka rozwoju rzemiosła w Polsce*, Warszawa 1968, s. 14—15.

⁴ Szerzej na ten temat pisał H. Graszkiewicz, *Pojęcie i miejsce rzemiosła w gospodarce narodowej*, RPEiS 1973, I kw., s. 183—184.

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym (Dz.U.R.P. nr 53, poz. 468 z późn. zm.), zwane dalej prawem przemysłowym albo rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej.

⁶ T. Bigo, *Ewolucja prawa przemysłowego*, PiP 1949, z. 6—7, s. 45.

⁷ Podobnie S. Siechowicz, *Aktualne zagadnienia drobnej wytwórczości przemysłowej w Polsce*, Kraków 1946, s. 11.

znaczenia przypisywanego wówczas rzemiosłu niezbędne jest posłużenie się kilkoma przepisami prawa przemysłowego. Co więcej, treść tego pojęcia wyznaczał także organ lokalnej władzy przemysłowej stosujący to prawo, a później — w związku z koniecznością ujednolicenia praktyki w tym zakresie — organ szczebla centralnego.

Najogólniej rzecz ujmując, w rozumieniu prawa przemysłowego rzemiosłem był przemysł, umieszczony w liście rzemiosł, nie prowadzony sposobem fabrycznym. Definicję tę wyznaczały zatem trzy elementy:

- 1) rzemiosło było przemysłem,
- 2) przemysł ten wyszczególniony był w zamkniętej liście rzemiosł,
- 3) przemysł ten nie był prowadzony sposobem fabrycznym.

Zgodnie z art. 1 prawa przemysłowego przemysł utożsamiany był z wszelkim zatrudnieniem zarobkowym lub przedsiębiorstwem, z wyjątkami określonymi w art. 2⁸, wykonywanym samoistnie i zawodowo, bez względu na to, czy jest ono wytwarzające, przetwarzające, handlowe lub usługowe. W świetle przyjętej wtedy interpretacji, potwierdzonej orzecznictwem sądu⁹, zatrudnienie zarobkowe było skierowane na uzyskanie zysku, niezależnie od tego, czy w rzeczywistości zysk ten był osiągnięty. Podobnie określono cechę zawodowego wykonywania przemysłu. W tym przypadku wyznacznikiem było również nastawienie na zysk, połączone dodatkowo z elementami trwałości i ciągłości¹⁰. Natomiast samoistne wykonywanie przemysłu wyrażało się w jego prowadzeniu we własnym imieniu i na własny rachunek¹¹.

W późniejszym okresie, w odniesieniu do działalności objętych przepisami ustawy z lipca 1958 r. o zezwoleniach na wykonywanie m. in. rzemiosła¹², cechę zarobkowości określały bezpośrednio przepisy wyko-

⁸ Przykładowo w rozumieniu prawa przemysłowego, przemysłem nie były: działalność literacka, twórczość artystyczna, przemysł ludowy, domowy, praca chałupnicza, biura pisanie podań, pośrednictwo w zawieraniu małżeństw. Szczegółowo na ten temat pisał J. Mencil, *Prawo przemysłowe*, Warszawa 1948, s. 12—17.

⁹ Chodzi tu o orzecznictwo przedwojennego NTA i SN, uwzględniane również w latach powojennych. Wyroki te powoływane są wielokrotnie przez Mencil, *op. cit.*

¹⁰ Zob. wyrok SN z dnia 18 IV 1932 r. II. 3k. 130/32 powoływany przez Mencil, *op. cit.*, s. 8; por. także wyrok SN z dnia 1 VII 1932 r. II. 4k. 464/32 powoływany tamże, s. 7.

¹¹ Szerzej na temat pojęcia przemysłu w prawie przemysłowym pisali m. in.: B. Wasiutyński, *Administracja handlowa, przemysłowa i górnicza*, [w:] K. W. Kumaniecki, B. Wasiutyński, J. Panejko, *Polskie prawo administracyjne w zarysie*, Kraków 1930, s. 604—607; J. Hubert, *Podstawy normologiczne prawa przemysłowego*, Poznań 1930, s. 16—19; L. Pokorzyński, *Pojęcie przemysłu w polskim prawie przemysłowym*, „Administracja i Samorząd na Ziemiach Odzyskanych” 1947, nr 11—12, ser. A.

¹² Ustawa z dnia 1 VII 1958 r. o zezwoleniach na wykonywanie przemysłu, rze-

nawcze do tej ustawy¹³. W ich rozumieniu zarobkową była działalność gospodarcza podejmowana na własny rachunek i ryzyko w celu uzyskania stałego lub sezonowego źródła przychodu, niezależnie od tego, czy stanowiła ona główne czy uboczne zajęcie osoby fizycznej bądź zasadniczy czy uboczny przedmiot osoby prawnej¹⁴. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że ani ustawa o zezwoleniach, ani jej przepisy wykonawcze nie definiowały pojęcia rzemiosła czy pojęcia przemysłu. Te dwa terminy zastępowano najczęściej jednym określeniem „działalność gospodarcza”. Ustawa lipcowa i rozporządzenie w sprawie zezwoleń nie włączały, w przeciwieństwie do prawa przemysłowego, rzemiosła do kategorii przemysłu. Rzemiosło utożsamiano z działalnością wykonywaną sposobem rzemieślniczym, a nie z przemysłem prowadzonym tym sposobem. Tak więc w czasie, gdy obowiązywały równocześnie przepisy o zezwoleniach i utrzymane w mocy postanowienia prawa przemysłowego, rzemiosło uznawane było raz za przemysł rzemieślniczy, innym razem za działalność wykonywaną sposobem rzemieślniczym, nie będącym przemysłem.

Drugi z wymienionych wcześniej elementów definicji rzemiosła związany był z zakresem przedmiotowym tego pojęcia¹⁵. Wyznaczała go funkcjonująca przeszło czterdzieści lat lista rzemiosł. Pierwsza jej wersja została skonstruowana w 1927 r. i zamieszczona w art. 142 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej. W następnych latach lista ta była wielokrotnie modyfikowana, przy czym trzech pierwszych korekt dokonano jeszcze w okresie przedwojennym¹⁶, natomiast pięciu następnych już po 1945 r.¹⁷ Niektóre zmiany polegające na uzupełnieniu listy nowymi ro-

miosła, handlu i niektórych usług przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej (Dz.U. nr 45, poz. 222 z późn. zm.), określana dalej jako ustawa o zezwoleniach albo ustawa lipcowa.

¹³ Chodzi tu o rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 VII 1958 r. w sprawie zezwoleń na wykonywanie przemysłu, rzemiosła i niektórych usług przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej (Dz.U. nr 49, poz. 242 z późn. zm.), określane dalej rozporządzeniem w sprawie zezwoleń.

¹⁴ Zob. § 2 ust. 4 i 5 rozporządzenia w sprawie zezwoleń.

¹⁵ Mam tu na myśli pojęcie rzemiosła rozumianego jako całość działalności określanej tym mianem, a nie poszczególne jej rodzaje.

¹⁶ Zob. rozporządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 21 III 1933 r. o uzupełnieniu listy rzemiosł zawartej w prawie przemysłowym (Dz.U.R.P. nr 26, poz. 221); ustawę z dnia 10 III 1934 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 VI 1927 r. o prawie przemysłowym (Dz.U.R.P. nr 40, poz. 350); rozporządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 23 VI 1936 r. o uzupełnieniu listy rzemiosł (Dz.U.R.P. nr 49, poz. 356).

¹⁷ Zob. rozporządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 11 XII 1947 r. o zmianie listy rzemiosł (Dz.U.R.P. nr 9, poz. 61 z 1948 r.); rozporządzenie przewodniczącego Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 12 XII 1949 r. w sprawie listy rzemiosł

dzajami działalności pociągały za sobą widoczne następstwa w postaci rzeczywistego rozszerzenia przedmiotowego pojęcia rzemiosła. Część zmian sprowadzała się do swego rodzaju „przetasowań” w grupie dotychczasowych rzemiosł. Wyrażały się one w łączeniu kilku działalności w jedną albo odwrotnie — rozbiciu jednego rzemiosła na dwie bądź więcej działalności. Można wskazać także zmiany, szczególnie w latach 1947 i 1949, sprawdzające się tylko do zamieszczenia równocześnie z nazwą rzemiosła jego zakresu przedmiotowego. Szereg modyfikacji o charakterze terminologicznym wiązało się z postępem cywilizacji i łączącą się z tym ewolucją nazewnictwa. Zdarzało się i tak, że rezygnowano całkowicie z niektórych rzemiosł, zawężając tym samym prawne pojęcie rzemiosła.

Jak już podkreślałam, przemysł objęty nawet listą rzemiosł określany był mianem rzemiosła tylko wówczas, gdy nie wykonywano go sposobem fabrycznym. Przepisy powoływanego wielokrotnie prawa przemysłowego nie wskazywały bliżej, jakie przesłanki decydować powinny o rozróżnieniu przemysłu fabrycznego od rzemieślniczego. W myśl art. 143 tego rozporządzenia w przypadkach wątpliwych orzekała ówczesna wojewódzka władza przemysłowa, po wysłuchaniu izby przemysłowo-handlowej i izby rzemieślniczej oraz po zasięgnięciu opinii właściwej izby skarbowej i inspektora pracy danego okręgu. Początkowo kwestii tej nie regulowały żadne inne postanowienia. Brak precyzyjnych i jednolitych kryteriów powodował, że wielokrotnie decyzje podejmowane w tych sprawach nosiły znamiona rozstrzygnięć subiektywnych. Często w analogicznych stanach faktycznych stanowiska organów były krańcowo odmienne. Istniejąca niepewna sytuacja i pojawianie się sporów na tym tle, a także — chyba nawet w większym stopniu — zmiany polityki państwa wobec rzemiosła zadecydowały o wyznaczeniu jednolitych w skali kraju mierników rozgraniczenia przemysłu fabrycznego od rzemieślniczego. Kryteria te, ujmowane z reguły w ramy okólników¹⁸, zmieniały się wielokrotnie w zależności od aktualnej w danym czasie sytuacji gospodarczej i roli, jaką w związku z tym przypisywano rzemiosłu.

(Dz.U. nr 1, poz. 2 z 1950 r.); rozporządzenie ministra przemysłu drobnego i rzemiosła z dnia 28 VI 1954 r. w sprawie zmiany listy rzemiosł (Dz.U. nr 31, poz. 126), rozporządzenie ministra przemysłu drobnego i rzemiosła z dnia 28 II 1957 r. w sprawie zmiany listy rzemiosł (Dz.U. nr 33, poz. 145); rozporządzenie przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 27 VI 1963 r. w sprawie zmiany listy rzemiosł (Dz.U. nr 32, poz. 184).

¹⁸ Czasem zastępowały je tylko pisma kierowane do Związku Izb Rzemieślniczych, zob. przykładowo pismo ministra przemysłu i handlu z dnia 16 XII 1948 r. nr PM IIIA/47/10 skierowane do Związku Izb Rzemieślniczych określające kryteria rozgraniczenia rzemiosła od przemysłu fabrycznego w przetwórstwie owocowym.

Pierwszy okólnik w tej sprawie został wydany w 1947 r.¹⁹ Zgodnie z jego postanowieniami — skonstruowanymi bardzo ogólnikowo przy podejmowaniu decyzji w przedmiocie rozgraniczania rzemiosła od przemysłu fabrycznego „należy mieć na uwadze całokształt ustalonych okoliczności faktycznych oraz kryteria wypływające z prawa przemysłowego, w szczególności: warunki, rodzaj i sposób produkcji (indywidualizowanie wyprodukowanych wyrobów, sposób zmechanizowania pracy itp.), rozmiar działalności, wysokość obrotu, stosunek wartości materiałów i surowców zużytych przy produkcji do kosztów robocizny, ilość i rodzaj zatrudnionych pracowników oraz stosunek zatrudnionych rzemieślników do ogólnej liczby pracowników, osobisty udział właściciela w pracy przedsiębiorstwa itp.” Konkretniejszą wskazówką było stwierdzenie, że „w zasadzie przedsiębiorstwa, w których ilość zatrudnionych przy produkcji, z pominięciem uczniów oraz członków rodziny właściciela, przekracza 15 pracowników, należy uznać za przedsiębiorstwa prowadzone sposobem fabrycznym”. W tej wersji okólnik zachował swą moc tylko jeden rok.

W następnych latach przepisy zawierające kryteria rozgraniczenia rzemiosła od przemysłu fabrycznego zmieniane były kilkakrotnie. Łącznie w analizowanym tu przedziale czasu pojęcie rzemiosła, wyznaczone przy uwzględnieniu sposobu wykonywania działalności, modyfikowano ośmiokrotnie²⁰. Zmiany wprowadzane w tym zakresie dotyczyły takich elementów, jak: stopień zautomatyzowania produkcji, limit zatrudnienia, udział rzemieślnika w pracach produkcyjnych i usługowych. Częstotliwość, charakter i ciężar gatunkowy tych zmian związany był w dużej

¹⁹ Okólnik nr 14 ministra przemysłu i handlu z dnia 28 III 1947 r. o rozgraniczeniu przemysłu fabrycznego i rzemieślniczego (Dz.Urz.MPiH nr 5, poz. 99).

²⁰ Zob. wymieniony okólnik oraz: okólnik ministra przemysłu i handlu z dnia 13 III 1948 r. w sprawie uzupełnienia okólnika nr 14 w sprawie rozgraniczenia przemysłu fabrycznego i rzemieślniczego (Dz.Urz.MPiH nr 13, poz. 185); okólnik ministra przemysłu i handlu z dnia 21 I 1949 r. w sprawie uzupełnienia okólnika nr 14 w sprawie rozgraniczenia przemysłu fabrycznego i rzemieślniczego (Dz.Urz.MPiH nr 2, poz. 11); okólnik przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 7 XI 1949 r. w sprawie rozgraniczenia przemysłu fabrycznego i rzemieślniczego (Mon.Pol nr 86, poz. 1067); okólnik ministra przemysłu drobnego i rzemiosła nr 16 z dnia 30 IV 1956 r. w sprawie zasad i trybu postępowania prezydiów rad narodowych w dziedzinie przemysłu w stosunku do rzemiosła indywidualnego (Dz.Urz.MPDiRz nr 11, poz. 53); okólnik przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 5 IX 1963 r. w sprawie zakresu przedmiotowego rzemiosła oraz rozgraniczenia rzemiosła od przemysłu fabrycznego (Mon.Pol. nr 72, poz. 361); okólnik przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 13 III 1966 r. w sprawie zakresu przedmiotowego rzemiosła oraz rozgraniczenia rzemiosła i przemysłu fabrycznego (Mon.Pol. nr 15, poz. 90); okólnik przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 24 VIII 1968 r. zmieniający okólnik w sprawie przedmiotowego zakresu rzemiosła oraz rozgraniczenia rzemiosła i przemysłu fabrycznego (Mon.Pol. nr 37, poz. 268).

mierze z chwiejną polityką państwa wobec rzemiosła. Przykładowo w myśl najmniej korzystnych dla rzemieślnika przepisów z 1956 r. mianem rzemiosła obejmowano przemysł prowadzony w oparciu o pracę rzemieślnika przy pomocy członków jego rodziny pozostających z nim we wspólnym gospodarstwie domowym lub uczniów i maksymalnie jednego pracownika²¹. Tylko w niektórych rodzajach działalności istniała możliwość zatrudnienia dwóch pracowników. W pozostałych przypadkach, przy większej liczbie pracowników, zaliczenie zakładu do rzemieślniczych mogło nastąpić za zgodą aż ministra przemysłu drobnego i rzemiosła. Możliwość zaliczenia działalności do rzemieślniczej przekreślano także wówczas, gdy „proces produkcji odbywa się bez osobistego udziału właściciela lub produkcja prowadzona jest w sposób nie wymagający od zatrudnionych kwalifikacji fachowych, właściwych dla zawodów rzemieślniczych”.

Późniejsze zmiany zmierzały do zliberalizowania zasad decydujących o zakwalifikowaniu przemysłu do kategorii rzemiosła. Miało to istotne znaczenie zważywszy na poczucie stabilizacji i pewności rzemieślnika, a także na pewne przywileje (np. podatkowe) przysługujące tej grupie osób w odróżnieniu od innych nie uspołecznionych podmiotów gospodarczych.

Przedstawiona analiza wskazuje wyraźnie, jak często pojęcie rzemiosła zmieniało swą postać. Wystarczy wspomnieć o dziewięciu wersjach listy rzemiosł i aż ośmiokrotnych modyfikacjach zasad wyróżnienia rzemiosła z przemysłu fabrycznego. W efekcie liczne przeobrażenia treści łączonych z tym pojęciem nie pozwalają na skonstruowanie — w sposób precyzyjny i zwięzły — jednej prawnej jego definicji, adekwatnej dla całego uwzględnianego tu okresu. Generalnie można uznać, że rzemiosło było szczególnego rodzaju działalnością gospodarczą, charakteryzującą się trzema cechami:

- wykonywaną zawodowo i zarobkowo, we własnym imieniu i na własny rachunek przez uprawnioną osobę;
- wyszczególnioną w zamkniętej liście rzemiosł;
- nie mieszczącą się w pojęciu przemysłu fabrycznego.

Uściślając następnie wskazane sformułowania zgodnie z obowiązującymi w wybranym okresie postanowieniami prawa (różnej rangi), uzyskamy rzeczywisty prawny obraz pojęcia rzemiosła funkcjonujący w branych pod uwagę ramach czasowych.

²¹ Istniała dodatkowo możliwość zatrudnienia czeladnika wyszkolonego w tym zakładzie rzemieślniczym.

III. POJĘCIE RZEMIOSŁA W ŚWIEŁLE USTAWY O WYKONYWANIU I ORGANIZACJI RZEMIOSŁA

Istotne zmiany w treści pojęcia rzemiosła wprowadziła ustawa z czerwca 1972 r. o wykonywaniu i organizacji rzemiosła²². Był to pierwszy akt prawny regulujący w sposób kompleksowy problematykę związaną wyłącznie z rzemiosłem. Ta okoliczność m.in. zadecydowała zapewne o tym, że już w pierwszym artykule ustawy zamieszczono definicję rzemiosła.

W latach 1972—1982 rzemiosłem, w rozumieniu ustawy czerwcowej, było zawodowe wykonywanie przez osobę fizyczną we własnym imieniu gospodarczej działalności wytwórczej i usługowej. Treść zacytowanego przepisu wskazuje na wyraźne — w porównaniu do poprzednich rozwiązań — odrębności w prawnym ujęciu kształtu rzemiosła, uwidaczniające się w:

- wskazaniu już w definicji kręgu osób uprawnionych do wykonywania działalności rzemieślniczej;

- odstąpieniu od określania rzemiosła jako działalności nie wykonywanej sposobem fabrycznym, a zatem odejściu od łączenia tego pojęcia z określonym sposobem produkcji lub usług;

- utożsamianiu rzemiosła nie z oznaczonym „przemysłem”, a określonym wykonywaniem działalności gospodarczej;

- zrezygnowaniu z włączenia listy rzemiosł do elementów definicji rzemiosła, co więcej zrezygnowaniu w ogóle z zamkniętej listy rzemiosł.

Umieszczenie w samym określeniu zakresu podmiotowego rzemiosła związane było, jak sądzę, z chęcią wyeksponowania wprowadzonej zmiany. Wyrażała się ona w objęciu prawem do wykonywania rzemiosła wyłącznie osób fizycznych, a nie jak poprzednio także niektórych osób prawnych.

Ustawowe zawężenie zakresu podmiotowego rzemiosła obowiązywało do końca roku 1982, a więc do czasu wejścia w życie noweli wrześniowej²³, wprowadzającej nowe prawne pojęcie rzemiosła. W myśl znowelizowanej ustawy czerwcowej rzemiosłem było zawodowe wykonywanie we własnym imieniu przez osobę fizyczną lub prawną, nie będącą jednostką gospodarki uspołecznionej, gospodarczej działalności wytwórczej i usługowej.

²² Ustawa z dnia 8 VI 1972 r. o wykonywaniu i organizacji rzemiosła (Dz.U. nr 23, poz. 164 z późn. zm.), zwana dalej ustawą czerwcową.

²³ Chodzi tu o ustawę z dnia 16 IX 1982 r. zmieniającą ustawę o wykonywaniu i organizacji rzemiosła (Dz.U. nr 31, poz. 213).

W tej wersji definicji rzemiosła nie zamieszczono również określenia, które wskazywałoby na konieczność wyróżnienia rzemiosła spośród innej działalności uznawanej wcześniej za przemysł fabryczny. Taki rozwiązanie potwierdzało odejście od sztucznej konstrukcji dzielącej przemysł prywatny na rzemieślniczy i fabryczny (wolny albo koncesjonowany). Należy zaznaczyć, że w analizowanym tu okresie ustawodawca w ogóle zrezygnował z utrzymania prawnego pojęcia przemysłu. Nie oznaczało to jednak, że jednocześnie w pełni odstąpiono też od wskazania charakterystycznych cech przypisywanych również dawniej rzemiosłu. W świetle przedstawianej tu regulacji nie miały znaczenia takie okoliczności, jak: technologia i formy organizacji produkcji (np. seryjna, zautomatyzowana, wyspecjalizowana). Istotny był natomiast udział pracy własnej rzemieślnika i stan zatrudnienia w zakładzie rzemieślniczym. Wprawdzie limitowana liczba pracowników nie stanowiła elementu definicji rzemiosła, to jednak zważywszy na to, że wielkość zatrudnienia była przedmiotem szczegółowego unormowania w dalszych postanowieniach ustawy czerwcowej, w pewnym sensie, była ona również wyznacznikiem treści łączonej z tym pojęciem²⁴.

Jak już wspomniałam, w ustawie czerwcowej zrezygnowano z powszechnie krytykowanej zamkniętej listy rzemiosł, będącej w poprzednich latach nieodłącznym składnikiem legalnej definicji rzemiosła. W myśl tej ustawy rzemiosłem była każda działalność wytwórcza lub usługowa, nie wyłączona wyraźnie spod jej przepisów. Poza wyłączeniami *expressis verbis* wymienionymi w ustawie czerwcowej przewidziano dodatkowo możliwość wskazania przez Radę Ministrów, w drodze rozporządzenia, innych działalności, w odniesieniu do których nie miały zastosowania przepisy o rzemiośle²⁵. Niezależnie od tego niektóre działalności wyłączone zostały z ustawy czerwcowej na mocy innych ustaw²⁶.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wyłączenia, o jakich mowa, nie oznaczały, iż działalność nimi objęta nie nosiła znamion rzemiosła. Okoliczność ta była jedynie świadectwem tego, że w odniesieniu do tej wytwórczości lub usług nie miały zastosowania przepisy ustawy o rze-

²⁴ Por. art. 4 i 5 ustawy czerwcowej.

²⁵ Zob. przykładowo rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 II 1975 r. w sprawie wyłączenia produkcji materiałów budowlanych z surowców miejscowych wykonywanej przez niektóre zespoły spod ustawy o wykonywaniu i organizacji rzemiosła (Dz.U. nr 7, poz. 36).

²⁶ Na przykład od października 1982 r. większość przepisów ustawy czerwcowej nie dotyczyła działalności objętej ustawą z dnia 6 VII 1982 r. o zasadach prowadzenia na terytorium PRL działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne (Dz.U. nr 19, poz. 1 z późn. zm.).

miośle. Uznać zatem należy, co słusznie podkreśla M. Waligórski, iż pojęcie rzemiosła było pojęciem szerszym niż zasięg ustawy czerwcowej²⁷.

Omawiana tu ustawa nie zawierała, jak już wspomniałam, wykazu działalności zaliczanych do rzemieślniczych. Względy praktyczne, chęć powiązania wymogów kwalifikacyjnych z konkretnym rodzajem rzemiosła, a także zamierzenia zróżnicowania polityki państwa (zwłaszcza podatkowej) zadecydowały o sformułowaniu ramowej „listy rzemiosł”. Potrzebę taką przewidział sam ustawodawca. Pierwsze rozporządzenie w tym przedmiocie zostało wydane w niespełna cztery miesiące od uchwalenia ustawy czerwcowej²⁸. Weszło ono w życie tego samego dnia co ustawa o rzemiośle, co notabene było nieodzowne, zważywszy na ścisłe powiązanie obu tych aktów, zwłaszcza w kwestii wydawania uprawnień rzemieślniczych. Załącznikiem do rozporządzenia był wykaz rzemiosł wraz z określeniem wymaganych uprawnień i kwalifikacji zawodowych do ich wykonywania. Wykaz ten zastąpił obowiązującą przez kilkadziesiąt lat listę rzemiosł.

Zasadnicza jednak różnica wyłaniająca się z porównania tych „spisów” wyrażała się w tym, że wykaz nie stanowił elementu legalnego pojęcia rzemiosła i w przeciwieństwie do listy miał charakter „otwarty”. Inaczej mówiąc wykaz był przykładowym — choć obszernym — katalogiem, w którym wyszczególniono nie tylko nazwane rodzaje rzemiosł, ale także bliżej nie określone działalności, ujęte w większości branż w zbiorczą kategorię „inne nie wymienione rzemiosła”. Wyliczenie, o jakim mowa, obejmowało 191 pozycji (w tym 21 ujętych w ramy „inne nie wymienione rzemiosła”) połączonych w 25 podgrup. Rozporządzenie z 1972 r. było trzykrotnie zmieniane²⁹. Najwięcej zmian wprowadzono nowelą z 1976 r. Skonstruowano wówczas nowy zmodyfikowany wykaz, w którym utrzymując formułę otwartości pojęcia rzemiosła, uszczegółowiono i uporządkowano wcześniejszą klasyfikację.

Wskazane przepisy zastąpiło rozporządzenie z 1983 r.³⁰ Nowy wykaz

²⁷ M. Waligórski, *Reglamentacja prywatnej działalności gospodarczej*, Warszawa 1987, s. 10. Takie stanowisko zajął też SN rozstrzygając zagadnienie prawne przekazane przez NSA postanowieniem z dnia 24 X 1984 r. — por. uchwała SN z dnia 24 I 1985 r. powoływana przez Z. Mańka, *Wybrane problemy z zakresu rzemiosła*, Warszawa 1985, s. 10.

²⁸ Rozporządzenie ministra handlu wewnętrznego i usług z dnia 30 IX 1972 r. w sprawie oznaczenia rodzajów rzemiosł oraz określenia uprawnień i kwalifikacji zawodowych wymaganych do ich wykonywania (Dz.U. nr 54, poz. 290 z późn. zm.).

²⁹ Zob. rozporządzenie ministra handlu wewnętrznego i usług zmieniające rozporządzenie już wskazane z dnia: 20 II 1975 r. (Dz.U. nr 7, poz. 39), 16 II 1976 r. (Dz.U. nr 8, poz. 41) oraz 10 IV 1980 r. (Dz.U. nr 11, poz. 31).

³⁰ Rozporządzenie ministra handlu wewnętrznego i usług z dnia 23 IV 1983 r. w sprawie oznaczenia rodzajów rzemiosł i określenia uprawnień i kwalifikacji za-

stworzony został na analogicznych do poprzednich zasadach. Utrzymano w nim istniejące wcześniej podziały rzemiosł i liczbę podgrup. W zmodyfikowanej wersji pojawiło się kilkanaście nie wyodrębnionych uprzednio działalności, przy czym w większości zmiany te podyktowane były wyraźnym uaktywnieniem się w praktyce niektórych mniej popularnych wcześniej usług lub wytwórczości. Wiele zmian miało charakter jedynie porządkujący, część sprowadzała się tylko do skorygowania przyjętego wcześniej nazewnictwa. Kontynuując zasadę otwartości pojęcia rzemiosła, utrzymano także zamieszczenie na końcu podgrupy pozycji „inne nie wymienione rzemiosła”. Taka konstrukcja stwarzała na bieżąco realną możliwość włączenia wiele nowych nie wymienionych odrębnie działalności.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że kwestia otwartości pojęcia prawnego rzemiosła budziła pewne kontrowersje. Z jednej strony podkreślano, moim zdaniem słusznie, iż obszerność i różnorodność działalności, ewolucja warunków życia, a zwłaszcza dynamiczny rozwój techniki w pełni potwierdzają zasadność wprowadzenia takiego rozwiązania, wyklucza to bowiem potrzebę dokonywania permanentnych zmian w wykazie rzemiosł. Z drugiej strony niezamknięty katalog rzemiosł wywoływał dezaprobatę szczególnie rzemieślników wykonujących tradycyjne rzemiosła. Wyrażali oni opinie, że usankcjonowanie możliwości dość dowolnego interpretowania zakresu przedmiotowego stwarzało okazję, a zarazem konieczność, włączania do rzemiosła wielu zajęć zarobkowych nie uznawanych nigdy wcześniej za rzemieślnicze. Taka sytuacja dewoluowała w konsekwencji historycznie ukształtowane pojęcie rzemiosła.

IV. POJĘCIE RZEMIOSŁA W ŚWIECIE USTAWY O RZEMIOSŁE

Potrzeba wyodrębnienia i ujęcia rzemiosła w odrębne ramy prawne stała się przedmiotem ożywionej dyskusji ponownie (po raz pierwszy przy tworzeniu prawa przemysłowego) w toku prac legislacyjnych nad ustawą o działalności gospodarczej. Kwestia ta uznawana była za jedną z najbardziej polemicznych. Treść uchwalonej w grudniu 1988 r. ustawy o działalności gospodarczej³¹ wskazuje, że w tym przypadku zdecydowano się na włączenie rzemiosła w zakres szeroko rozumianej działalności gospodarczej. Uchyliła ona ustawę czerwcową, przyjmując jednocześnie, że

wodowych wymaganych do ich uzyskania oraz pierwszeństwa kombatantów do uzyskania zezwoleń na wykonywanie rzemiosła (Dz.U. nr 22, poz. 98).

³¹ Ustawa z dnia 23 XII 1988 r. o działalności gospodarczej (Dz.U. nr 41, poz. 324 ze zm.; 1990, nr 26, poz. 149; nr 34, poz. 198 oraz nr 86, poz. 504), określana dalej w skrócie u. o d.g.

rzemiosło mieści się w pojęciu działalności gospodarczej obejmującej działalność wytwórczą, budowlaną, handlową i usługową, prowadzoną w celach zarobkowych i na własny rachunek podmiotu gospodarczego.

Na skutek działań podejmowanych głównie przez osoby występujące z ramienia samorządu rzemieślniczego kwestia odrębnego uregulowania wykonywania rzemiosła po raz kolejny stała się przedmiotem zainteresowania Sejmu. Zwolennicy nowej ustawy o rzemiośle powoływali się na wieloletnie tradycje rzemiosła. Podnosili także, iż uchwalenie takiego aktu przyczyni się do wzmocnienia roli tego rodzaju działalności, a co za tym idzie ugruntowania pozycji rzemieślników. W efekcie w niespełna cztery miesiące od wejścia w życie u. o d.g. uchwalono ustawę o rzemiośle³².

Fakt wcześniejszego podjęcia u. o d.g., określanej przez niektórych autorów mianem ustawy wiodącej³³, nie mógł oczywiście być pominięty przy opracowaniu projektu u. o rz. Już w pierwszym artykule tej ustawy wskazano, że działalność wykonywana przez osoby fizyczne na podstawie przepisów u. o d.g., z zachowaniem warunków wskazanych w u. o rz., zaliczana jest do rzemiosła. Dokładniejsze określenie rzemiosła zawiera art. 2 ust. 1 tej ustawy. Zgodnie z tym postanowieniem rzemiosłem jest zawodowe wykonywanie działalności gospodarczej przez osobę fizyczną lub spółkę cywilną osób fizycznych, z udziałem kwalifikowanej pracy własnej, w imieniu tej osoby i na jej rachunek, przy zatrudnieniu do 15 pracowników najemnych.

Podobnie jak poprzednio w ustawie czerwcowej, w powołanej definicji legalnej utożsamiono rzemiosło z w y k o n y w a n i e m działalności, a nie z działalnością określonego rodzaju. Jest to wynik wspomnianej wcześniej możliwości łączenia z pojęciem rzemiosła różnych znaczeń. Zdecydowanie się na jedno z nich powinno jednakże znajdować swoje odbicie we wszystkich postanowieniach ustawy, w których posłużono się tym terminem. W ustawie o rzemiośle rzemiosło raz traktuje się jako wykonywanie działalności, innym razem jako działalność szczególnego rodzaju. Przykładowo we wszystkich postanowieniach, gdzie użyto sformułowania „wykonywanie rzemiosła”, należałoby je odczytać jako wykonywanie działalności. Sądzę, że trafniejsze byłoby zrównanie rzemiosła z działalnością określonego typu. Taka relacja nasuwa się, w moim przekonaniu, niejako automatycznie.

Cytowana definicja rzemiosła pozwala na wyróżnienie kilku cech przypisywanych działalności określanej mianem rzemieślniczej.

³² Ustawa z dnia 30 III 1989 r. o rzemiośle (Dz.U. nr 17, poz. 92), określana dalej w skrócie u. o rz.

³³ Zob. A. Wasilewski, *Ustawa z 1988 r. o działalności gospodarczej (wstępna charakterystyka rozwiązań prawnych)*, PUG, 1989, nr 3, s. 75.

Po pierwsze, działalność ta musi być wykonywana wyłącznie przez osoby fizyczne albo spółki cywilne tych osób. Zakres podmiotowy rzemiosła jest zatem zawężony w porównaniu do analogicznego zakresu działalności gospodarczej w rozumieniu u. o d.g. oraz zakresu rzemiosła z ostatniej wersji ustawy czerwcowej.

Po drugie, utrzymując otwartość pojęcia rzemiosła, ograniczono — podobnie jak w ustawie czerwcowej — jego zakres przedmiotowy, wyłączając z niego niektóre rodzaje działalności. I tak, zgodnie z art. 1 ust. 2 u. o rz. do rzemiosła nie zalicza się: usług hotelarskich, leczniczych, usług świadczonych w wykonywaniu wolnych zawodów, działalności handlowej, gastronomicznej, transportowej oraz działalności wytwórczej lub usługowej artystów plastyków i fotografików. Ujęcie działalności rzemieślniczej w ramy działalności gospodarczej z u. o d.g. powoduje, że z zakresu przedmiotowego rzemiosła wyłączone są także te działalności, w odniesieniu do których nie mają zastosowania przepisy tej ustawy³⁴.

Po trzecie, działalność rzemieślnicza musi być wykonywana, a nie prowadzona:

- a) zawodowo,
- b) na rachunek i w imieniu rzemieślnika,
- c) z udziałem kwalifikowanej pracy własnej,
- d) przy limitowanym stanie zatrudnienia.

Ujęte przez ustawodawcę określenie „zawodowe” wykonywanie przyjęte zostało, jak się wydaje, z ustawy czerwcowej. Wiąże się ono ściśle z cechą zarobkowości przypisywaną każdej działalności gospodarczej. W tej sytuacji trudno zatem byłoby uznać, że zawodowe wykonywanie działalności w sposób szczególny wyróżnia rzemiosło spośród innych działalności gospodarczych prowadzonych na podstawie przepisów u. o d.g.

Wymóg wykonywania działalności we własnym imieniu i na własny rachunek jest równoznaczny z samoistnym wykonywaniem działalności. Stanowi więc wyraźne nawiązanie do jednej z cech przypisywanych przemysłowi, w tym przemysłowi rzemieślniczemu, w prawie przemysłowym.

Traktowanie udziału pracy własnej jako elementu definicji rzemiosła sprowadza się do żądania, by rzemieślnik uczestniczył w wykonywaniu działalności oraz by legitymował się dowodami kwalifikacyjnymi potwierdzającymi jego przygotowanie zawodowe w tym zakresie. Rozwiązanie to odbiega zasadniczo od przyjętego na gruncie u. o d.g., jest też bardziej rygorystyczne od obowiązującego w myśl ustawy czerwcowej i jej przepisów wykonawczych. Konstrukcja wymogu kwalifikacyjnego z u. o rz.

³⁴ Na przykład działalności gospodarczej w zakresie oświaty i wychowania.

nie jest jasna. Można tu mówić o alternatywie: albo wymóg ten będzie w niektórych przypadkach nie do spełnienia z uwagi na niemożność uzyskania formalnego potwierdzenia kwalifikacji (jeśli dana działalność nie jest objęta nauką zawodu w żadnej postaci), w następstwie czego pojawi się kwestia (nie rozstrzygnięta przez ustawodawcę) odstąpienia od wymogu kwalifikacyjnego, albo w ten sposób pośrednio zawężono dodatkowo zakres przedmiotowy rzemiosła wyłącznie do działalności objętych szkoleniem zawodowym.

Spełnienie wymogu kwalifikacyjnego, o jakim mowa, nie zwalnia rzemieślnika od obowiązku wykazania się równocześnie także innymi dowodami kwalifikacyjnymi, jeżeli z przepisów odrębnych ustaw wynika, że powinność taka istnieje. Zasada ta zbliżona jest do reguły zamieszczonej w u. o d.g. Podstawowa różnica pomiędzy tym, co przewiduje u. o d.g. i u. o rz., sprowadza się do tego, iż pierwsza z wymienionych ustaw obliuguje rzemieślnika do zapewnienia, by prace lub czynności objęte wymogiem kwalifikacyjnym były wykonywane przez osoby posiadające takie kwalifikacje, druga natomiast zobowiązuje samego rzemieślnika do legitymowania się tymi kwalifikacjami.

Jak już wspomniałam, w analizowanej definicji rzemiosła (wynika to też z innych postanowień u. o rz.) wskazano, że rzemieślnik musi *wykonywać*, a przynajmniej brać udział w wykonywaniu, a nie jedynie *prowadzić* działalność rzemieślniczą. W ten sposób starano się zachować obowiązujące od lat kryterium wyróżnienia rzemiosła. Wyraża się ono w wymogu czynnego uczestniczenia rzemieślnika w pracach produkcyjnych lub usługowych wykonywanych w jego zakładzie. W rzeczywistości jednoznaczne rozgraniczenie prowadzenia od wykonywania działalności jest, w moim przekonaniu, bardzo trudne. Wobec tego wydaje się, że wyznacznik ten, zaciemniając prawny obraz rzemiosła, w istocie niewiele wnosi do tego pojęcia.

Kolejna cecha rzemiosła, włączona już do jego definicji, sprowadza się do wyznaczenia limitu zatrudnienia w zakładzie rzemieślniczym. Rzemieślnik może zatrudnić do 15 pracowników najemnych oraz określone osoby nie wliczane do tej kategorii. Ustawodawca przewidział możliwość czasowego zwiększenia liczby zatrudnionych za zgodą organizacji samorządu rzemieślniczego. Ograniczenie wielkości zatrudnienia zawęża uprawnienia rzemieślników w porównaniu z uprawnieniami innych podmiotów gospodarczych prowadzących nierzemieślniczą działalność gospodarczą na podstawie u. o d.g. Limit tego rodzaju, choć różnie ujmowany, obecny był przy wyznaczaniu kształtu rzemiosła w wielu wcześniejszych regulacjach prawnych. Aktualne rozwiązanie zbliżone jest do przyjętego w ustawie czerwcowej. Występujące odrębności związane są z odstąpieniem od utrzymania zróżnicowanych form uprawnień rzemieślniczych.

Pewne zmiany wprowadzono też w odniesieniu do kategorii osób nie wliczanych do liczby pracowników najemnych (u.o rz. rozszerzyła ten krąg).

W myśl przepisów omawianej tu ustawy podmiot gospodarczy staje się rzemieślnikiem z mocy samego prawa, jeśli tylko wykonuje działalność o znamionach wskazanych w tej ustawie. Inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku rzemieślników cechowych. Zgodnie z art. 2 ust. 2 u. o rz. rzemieślnik uzyskuje status rzemieślnika cechowego, jeżeli zgłosi deklarację o przyjęcie i zostanie przyjęty do organizacji samorządu rzemieślniczego. O tym zatem, czy rzemieślnik stanie się rzemieślnikiem cechowym decyduje w dużej mierze sama organizacja samorządowa. Wprowadzenie rozróżnienia na rzemieślników i rzemieślników cechowych, nie wpływające w istotny sposób na sytuację prawną osób zaliczonych do jednej bądź drugiej grupy, było, jak sądzę, podyktowane chęcią spełnienia przynajmniej w części postulatów zgłaszanych przez przedstawicieli samorządu rzemieślniczego, będących głównymi inicjatorami uchwalenia ustawy o rzemiośle.

V. PODSUMOWANIE

Z przedstawionej analizy wynika, że znaczenie terminu „rzemiosło” może być różnie ujmowane. Jest to rezultat wielu czynników. Istotną rolę odgrywa tu nie tylko upływ czasu, postęp cywilizacyjny czy ewolucja regulacji prawnej, ale także interdyscyplinarny charakter tego pojęcia. W zależności od płaszczyzny rozważań uwagę zwracać mogą takie aspekty, jak: prawny, ekonomiczny czy polityczny. Przy czym, o ile można mówić o względnej stabilności określenia rzemiosła w ujęciu np. ekonomistów, to z pewnością nie jest możliwe skonstruowanie jego prawnego pojęcia noszącego znamiona definicji uniwersalnej i wieloczasowej. Uwzględniając wyłącznie prawne kryteria trzeba zauważyć, że rzemiosło przeistaczało się wraz ze zmianami przepisów prawa determinowanych w dużej mierze aktualną w danym czasie polityką państwa wobec sektora nie uspołecznionego, w ramach którego jest ono usytuowane. Z tej też przyczyny można definiować rzemiosło jedynie w odniesieniu do konkretnej regulacji prawnej. Prawna konstrukcja ma charakter dynamiczny, czasowy. Formułowana jest zgodnie z bieżącymi potrzebami, przede wszystkim na użytek prawa, a ściślej wartości, jakim prawo to ma służyć. W tej sytuacji treść prawnego pojęcia rzemiosła — a nawet sam jego byt — zależy od woli prawodawcy. Istotne przy tym jest to, by wprowadzenie tego pojęcia uzasadnione było koniecznością łączenia go z określonymi konsekwencjami prawnymi. Ściślej, by ujmowanie pojęcia

rzemiosła w ramy prawa podyktowane było rzeczywistą potrzebą odrębnego unormowania działalności rzemieślniczej, a co za tym idzie koniecznością wyznaczenia także statusu rzemieślnika różniącego się od statusu prawnego innych podmiotów gospodarczych.

Aktualna regulacja prawna, np. u. o d.g., przepisy podatkowe, dotyczące ubezpieczenia społecznego, wskazuje na słuszną tendencję zrównywania pozycji wszystkich podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Pewne odrębności w ich sytuacji prawnej wiązane są nie z faktem określania ich mianem rzemieślnika czy rzemieślnika cechowego, ale z takimi okolicznościami, jak: rodzaj wykonywanej działalności wyznaczony branżowo, podział na usługi i produkcję, wielkość zakładu czy miejsce prowadzenia działalności. Treść ustawy o rzemiośle nie przekonuje także o celowości ujmowania problematyki rzemiosła w oddzielny akt prawny. W tym stanie rzeczy zasadność skonstruowania legalnej definicji rzemiosła w jej obecnej postaci może budzić uzasadnione wątpliwości.

Zofia Duniewska

EVOLUTION OF THE LEGAL CONCEPTION OF HANDICRAFT

The term „handicraft” is not explicit. It can be differently interpreted depending on the field of interest of the person formulating the conception. Attempts to formulate a definition of the handicraft were made by economists, politologues, sociologists and of course jurists. For decades Polish law-makers considered it useful to formulate a legal definition of handicraft. They related certain legal consequences to that definition. The substance attributed to handicraft was changed several times along with the evolution of legal regulations concerning the questions of organization and running handicraft businesses. Lack of stability in this sphere resulted from the unstable policy of the state towards the non-nationalized sector. Both the subjective and objective ranges of the legal conception of handicraft were frequently modified. The modifications also referred to the way a handicraft business was run and to employment limits.

In the initial period handicraft was identified with small industry of non-factory type. Later on it was connected with a specific kind of economic activity.

Lately the right tendency to equalize the legal status of all economic subjects can be observed. Although legal definition of handicraft is still valid, a particular legal situation of craftsmen, distinguishing them from other persons running businesses, can hardly be claimed. In this situation the reasons for formulating and functioning of the existing legal conception of handicraft should be considered doubtful.